

KEMAL TAHİR DÜŞÜNÇESİNDE GERÇEĞİN DEĞİŞKENLİĞİ BAĞLAMINDA OSMANLILIK OKUMALARI

Yüksel YILDIRIM*

Özet

Bu çalışmada Kemal Tahir düşüncesinde Osmanlı toplum yapısı üzerine ileri sürülen görüşlerin geçtiği aşamalar incelenmiştir. Kemal Tahir, Osmanlı konusu üzerine sosyalist bir bakış açısı ile eğilmiş ve önceleri sosyalizme geçiş aşamasında kapitalist aşamanın bir önceki aşaması olan feodal izler aramış ve bunun yokluğunu eleştirmiştir. Ardından Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) konusuna eğilmiş ve Osmanlı'yı bir ATÜT devleti olarak nitelmiş, ancak şemadaki özellikler tam anlamıyla görülmedikçe bir "bozuk ATÜT devleti" olarak tanımlamıştır. Son aşamada ise Osmanlı toplum yapısını kendine özgü nitelikleri olan bir toplum tipi olarak açıklamış ve herhangi bir şemaya sokmaya çalışmadan orijinal bir aşama olarak değerlendirmiştir. Kemal Tahir'e göre Osmanlı Doğu toplumlarının koruyucusu ve Batı'ya karşı askeri anlamda savunucusu bir siyasi kuruluş olup, Doğu'yu Batı soygunundan korumayı görev edinmiş bir devlettir. Çalışmada Kemal Tahir'in konu üzerinde düşüncesinin belli bir açıklama biçimine saptanmadığı, yeri geldiğinde kendini de eleştiren bir şekilde farklı ve ileri aşamalara evrildiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Osmanlılık, feodalizm, kapitalizm, Asya tipi üretim tarzı.

OTTOMANISM READINGS IN THE CONTEXT OF CHANGE OF REALITY IN KEMAL TAHİR'S THOUGHT

Abstract

In this study, the opinion about Ottoman society structure were investigated in Keman Tahir's Thought. Kemal Tahir emphasized a socialist point of view on the Ottoman issue and criticized the absence and lack of feudal traces in the earlier stages of the capitalist struggle in the transitional phase of socialism. After that he turned to Asian Type of Production Style (ATPS) and described the otoman as an ATPS state but the features on the diagram were not seen like that because of this he named this as a "Corrupted ATPS State" in the last stage he described the Ottoman society structure as a type of society which has its own qualities and he considered it as an original stage without trying to put it into any scheme. According to Kemal Tahir, the Ottoman is the guardian of the eastern societies and an political ptotector against west and also is a state that has the task of protecting the east from the western hegemony. It can be seen

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü.

that in this study Kemal Tahir was not stock in an only certain way at thinking that describes this situation. He also criticized the situation and himself.

Keywords: Kemal Tahir, Ottomanism, feudalism, capitalism, Asian type of production style.

1. GİRİŞ

Türk düşüncesinin tarihe, özellikle Osmanlı tarihine olan ilgisinde Kemal Tahir ve yaşadığı dönem bir dönüm noktasıdır. 1960'lı yıllarda yaşanan toplumsal yapı tartışmalarına katılan ve bu tartışmaları biçimlendiren Kemal Tahir, Osmanlılık konusuna yaklaşım tarzı ve verdiği önem ile dönem aydınları arasında kendine has bir yere sahip olmuş, yalnız kendi çalışmalarıyla gündeme gelmemiş, dönemin entelektüel çevresini etkileyip onların da tartışmalara katkı yapmasını sağlayarak belli bir düşünsel çevre oluşmasını sağlamıştır. Bu anlamda Türk düşüncesinde Kemal Tahir, Osmanlı üzerine görüşleri açısından niteliksel ve niceliksel yönden önemli bir yere sahiptir. Yaşadığı dönemde uyandırdığı etkinin ötesinde, üzerinde sonraki dönemde de bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Bu şekliyle Kemal Tahir, Osmanlılık üzerine görüşleriyle dönemini ve sonrasını etkilemiş ve bu etkiyi günümüzde de devam ettiren bir fikir adamıdır. Türk sosyolojisinde de Kemal Tahir üzerine Osmanlılık konusu bağlamında çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bunlar konunun önemine işaret ettiği gibi aynı zamanda belli bir sürekliliğin, kişiye ve konuya ilginin devam ettiğinin göstergesidir.

Kemal Tahir'in Osmanlılık üzerine görüşlerini birinci elden okuyabileceğimiz en önemli iki kaynak *Devlet Ana* romanı ve ölümünden çok sonra, 1990'lı yıllarda yayınlanan *Notlar*'ıdır. Bunun dışında belli ortamlarda yaptığı konuşmalar, dost sohbetlerinde dile getirdiği düşünceleri de önemlidir. Ancak *Devlet Ana*, Kemal Tahir'in Osmanlı üzerine görüşlerinin billurlaştığı ve kendine özgü bir biçim gösterdiği bu dönemde kaleme aldığı çok önemli bir çalışmasıdır. Kemal Tahir'in yaşadığı dönemde tartışılan bir romancı olmasının iki büyük nedeninden birincisi Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına getirdiği bakış açısı, ikincisi ise Osmanlı toplum yapısı üzerine görüşleridir ve bu anlamda *Devlet Ana* romanı, ikinci nedenin en önemli dayanağıdır. Her iki neden de Türk düşüncesindeki klasik "öğreti" dışında görüşler barındırmaktadır ve gerek resmî ideoloji, gerekse "Ortodoks" Türk solu tarafından sert eleştirilere maruz kalmasının ana

gerekçeleridir. Denilebilir ki Kemalist görüşün Kemal Tahir isminin üzerini çizmesi *Yorgun Savaşçı*'dan *Yol Ayrımı*'na kadar uzanan nehir roman serisi* nedeniyle olduğu gibi, Marksist camiadan aforoz edilmesinin temel nedeni de *Devlet Ana* romanı bağlamında Osmanlılık hakkındaki görüşleridir.

Bu anlamda Kemal Tahir'in düşünce sistemi içinde Osmanlılık konusunu *Devlet Ana* öncesi ve sonrası diye de değerlendirmek mümkündür. Ancak bilindiği gibi roman Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemiyle ve Osmanlılık siyasetinin anlamı ile sınırlandırılmış, belli değinmeler yapılsa da ayrıntılı bir toplum yapısı tartışmasına girilmemiştir. Metnin bir roman formatı taşıması ve sanat eseri olarak kaleme alınmış olmasına rağmen *Devlet Ana* romanı üzerinden konuyla ilgili çok önemli değerlendirmelere ulaşmak mümkündür. Roman hakkında yapılan tezler de bu durumu kanıtlamaktadır.¹

Kemal Tahir'in Osmanlılık üzerine görüşlerinin kavranabileceği bu anlamda bir diğer önemli kaynak *Notlar* olarak ortadadır. *Notlar*'ı kendi düşünce sisteminin, kimi zamanlarda sohbetleri sırasında yüksek sesle düşündüğü gibi bir anlamda yazarak düşünmesinin bir ürünü olarak görmek mümkündür. Bu bütünlükte romanları için aldığı notlar bulunduğu gibi, bazen bir konuşmaya, kimi zaman da bir soruşturmaya vereceği cevap hazırlığında kaleme alınmış yazılar mevcuttur. Bu anlamda romanları Kemal Tahir'in rafine edilmiş düşünceleri olarak belirirken, *Notlar*, üzerinde çeşitli açılardan ve çeşitli başlıklar altında çalışmalar yapılacak geniş ve derin bir külliyat olarak karşımıza çıkmaktadır. Kemal Tahir'in, Cengiz Yazoğlu tarafından on beş cilt halinde yayına hazırlanan notları, Sanat-Edebiyat, Kitap Notları, Roman Notları, Osmanlılık-Bizans, Batılılaşma, Sosyalizm, Mektuplar gibi başlıklar taşımakta ve bu anlamda genel bütünlük içinde belli bir sistem içermektedir. Ancak "*Cengiz Yazoğlu Tasnifi*" diyebileceğimiz bu on beş cilt içinde aynı sistemi ciltler içinde görmek mümkün değildir. Kemal Tahir'in aynı konu üzerinde değişik zamanlarda düşünmesi, belli konular etrafında tekrarlarla durması ve notların büyük bir kısmında tarih kullanılmaması kadar yayın aşamasında da kitaplar içinde belli bir sınıflamaya gidilmemesi

* Bunlara Cumhuriyet'in en önemli tabularından köy enstitüleri hakkında yazdığı *Bozkırdaki Çekirdek* (1967) de eklenebilir.

¹ Ferit Güneri, *Devlet Ana Kaynakçası (Devlet Ana Romanının Türk Düşünce Hayatındaki Yeri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

böyle bir sonucu doğurmuştur. Bu şekliyle Notlar, anlaşılması beklenen bir Kemal Tahir düşüncesi ürünü olarak karşımızdadır.

Sözünü ettiğimiz durum, Osmanlılık üzerine notlarında da karşımıza çıkmaktadır. Notlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı hakkında görüşlerinin doğrudan anlaşılacağı önemli bir kaynaktır ve Osmanlılık cildinde çok önemli tespitler ve belli konulara farklı bakış açıları kazandıran açıklama biçimleri bulunmaktadır. Bununla birlikte yukarıda belirttiğimiz şekilde Kemal Tahir'in Osmanlılık hakkında düşüncelerinin billurlaştığı *Devlet Ana* romanını daha önce gören bir okuyucu bu cildi eline aldığı anda romanın ana fikri ile uyuşmayacak ifadelerle rastlayacaktır. Metnin kendi içinde de belli konular üzerinde farklı, hatta çelişki tabir edilebilecek düşünceler bulunmaktadır. Örneğin bir notta Osmanlı Devleti'nin tarihte onurlu bir görevi yerine getirdiğinden bahsedilirken, başka bir notta Osmanlı'daki yegâne ekonomik sistemin talan olduğu ifadesi yer almaktadır. Konu üzerindeki çalışmacıları karmaşaya düşürecek bu farklı yorumlar, kitabın yalnızca belli bölümlerine göz atanların da Kemal Tahir üzerine gerçekte olduğundan farklı sonuçlara ulaşmalarına neden olabilecektir.²

Notlar'daki bu farklılıkları Kemal Tahir'in düşünce sistemindeki kararsızlığın bir sonucu olarak görmek yerine başka türlü bir açıklama ortaya koymak daha doğrudur. Bugün “Kemal Tahir düşüncesinde Osmanlılık” denildiğinde belli açıklamalar zaten ortadadır. Osmanlı'nın kendine özgü bir toplum ve devlet yapısı olduğu, kendine has kurumlar ortaya koyduğu, bu nedenle Batılı kalıplarla anlaşılamayacağı, dünya tarihinde belli bir misyon taşıdığı, belli bir geleneğin devamcısı ve en ileri aşaması olduğu görüşünün Kemal Tahir tarafından savunulduğu söylenebilir. Ancak bahsettiğimiz farklı ifadelerin bir sisteme oturtulmaması Kemal Tahir'in konu hakkındaki görüşleri üzerinde hatalı yorumların oluşmasına sebep olabilir. Bu nedenle Osmanlılık hakkındaki notların bir sistemleştirme ve sınıflandırma denemesi içinde değerlendirilmesinin yararlı olacağı kanısındayız.

Çalışmanın konusunu söz konusu çaba belirlemektedir. Bu anlamda yazının konusunu Kemal Tahir düşüncesindeki belirttiğimiz farklı yorumlama biçimleri oluşturacaktır. Osmanlı üzerinde ortaya koyduğu

² Bu konuda örneğin Bkz. Mustafa Armağan, “Kemal Tahir ve Osmanlı Talanı” in *Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.

görüşleri belli bir sistem ve aşamalandırma halinde ele almaya çalışacağız. Çalışma içinde ele alınacak olan en önemli nokta, bu farklılıkların hangi düşünce biçiminin ürünü ve ne türlü bir aşama sisteminin parçaları olduğunu ortaya koymak olacaktır. Bunun sonucunda bir anlamda Kemal Tahir düşüncesinin Osmanlılık konusu üzerinde geçirdiği aşamalar anlaşılacak ve ilk elden tutarsızlık olarak görülebilecek düşüncelerin gerçekte bir sistemin ürünü olabileceği anlaşılacaktır.

2. ŞEMA İÇİNDE AÇIKLAMA ÇABASI VE FEODALİZM-KAPİTALİZM İLİŞKİSİ

Kemal Tahir üzerine ilk elden söylenebilecek şey onun sosyalist bir düşünür olduğu, ele aldığı Osmanlılık konusuna da öncelikle bu düşüncenin açıklama biçimlerinden hareketle bakmaya çalıştığıdır. Osmanlılık konusuna da bu açıdan bakan yazar, Türk tarihindeki Anadolu sürecini Marxist metodu kullanarak ele almaya ve Osmanlı'yı Marx'ın toplumsal evrim şeması içinde açıklamaya çalışmıştır. Bu dönem Kemal Tahir'in Osmanlı toplum yapısına şemacı perspektifi kullanarak değerlendirme yaptığı süreçtir, denilebilir.

Bilindiği üzere Karl Marx, toplumların gelişim çizgileri üzerine beş aşamalı bir şema geliştirmiş ve ilkel toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve son aşamada sosyalist toplum şeklinde ilk dördü tarihsel gerçekliği olan son aşaması ise bir gelecek tasavvuru halinde bir gelişim çizgisi oluşturmuştur.³ Bu nedenle ülkemizde özellikle Marxist düşünce adamları “*tahlil ettikleri olayları ve toplumları belirli bir aşamaya 'oturtmak' yolunu*”⁴ seçmişler, Türk toplumunu Marxist şema içinde açıklama çabasıyla toplum yapımıza şema içinden etiklendirmelerde bulunmuşlardır. Toplumumuzda görülen belli özelliklerle bu aşamalar arasında benzerlik kurulmuş, tam anlamıyla benzerlik taşımayan noktalarda da zorlama açıklama çabaları ve “merkezi feodal” benzeri kimi yakıştırmalar ortaya çıkmıştır. Bu çabaların önemli bir kısmında temel kaygı sosyalizme geçiş sürecinde toplumun hangi aşamada olduğunun belirlenmesi olmuş, nihai hedef için bir konum tespiti yapılmıştır.

³ Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1970, s.24.

⁴ Maurice Godelier, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimi*, Çev. Atilla Tokatlı, Sosyal Yayınlar, 2. Bs., İstanbul, 1993, s.8.

Kemal Tahir'in de başlangıçta konuya yaklaşım biçimi sözünü ettiğimiz kaygıdan kaynaklanmış, Osmanlı toplum yapısına eğilmesinin nedeni mevcut şemada konum bulma, Osmanlı'yı bu şema içinde bir yere "oturtmak" olmuştur. Marxist bir model eşliğinde ilk elden giriştiği çaba budur. Dönemindeki önemli isimlerde olduğu gibi Kemal Tahir'de de öncelikle feodal aşamaya yoğunlaşma ve toplum yapısında feodal izler bulma çabası görülecektir. Sosyalizme giden yolda kapitalist aşamaya erişemediğimiz, başka deyişle bu aşamaya gelmiş Batı'nın gerisinde olduğumuz için olsa olsa feodal aşamada olduğumuz düşünülecek, yapılan analiz denemelerinde feodal unsurlar aranacaktır.

Söz konusu kaygı nedeniyle Kemal Tahir'in ilk değerlendirmeleri de bu açıdan yapılacak ve Osmanlı toplum yapısı feodal özellikler barındıran, ancak Batı'dakinden farklı olarak kendine özgü bir feodalizm olan bir yapıdadır. *"Osmanlılığın, 18'inci yüzyıl sonlarına doğru bir bakıma Batı'ya benzer biçimde derebeyleşmeye çabaladığı gerçektir. Ama gene de farklı bir derebeyleşmedir bu! Anadolu Selçuklarda merkezi devleti yıkıldıktan sonraki parçalanışa daha çok benzer. Baronlaşmak değildir de, bir çeşit küçük hükümetlere bölünmektedir."*⁵ Bu anlamda Kemal Tahir feodalizm benzeri tanımlama biçimlerine başvurmuş, ancak çağdaşı olan belli isimlerden farklı olarak bunun tam bir feodalizm olmadığını, bir tür Osmanlılık kokan feodal unsurlar olduğunun altını çizmiştir. Dönemindeki çoğu yazar ise Osmanlı'nın feodal aşamada olduğunu kabul etmiş, belki de bir an önce kapitalist, ardından da sosyalist aşamaya geçilmek istendiğinden, ya da meseleye sosyalist metodoloji açısından bakılmasa da ilerlemenin ya da çağdaşlaşmanın yolu Batı'nın şu an içinde bulunduğu aşamaya ulaşmak olduğundan, bunun hemen gerisindeki aşamada olduğumuz düşünülme istenmiştir.

Kemal Tahir'e göre ise Anadolu'ya gelen Osmanlılar, klasik feodalizm göre farklı bir aşamadadırlar. Anadolu'da Osmanlılar "pedersahî" evrede iken aynı tarihlerde gene göçebe olan örneğin Moğollar "göçebe feodalizmi" evresindedirler. Bu nedenle Osmanlı, yerleştikleri topraklarda da derebeylik rejimi kuramadığı gibi, yerli derebeyleri ile de anlaşamamıştır. Osmanlılığın kuruluşunda feodal unsurlar bulunmaması bir anlamda bu nedenledir.⁶ Klasik dönemde olmadığı gibi son dönemde de Osmanlı'da da feodalizm

⁵ Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık-Bizans*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.158

⁶ A.g.e., s.29-30.

denecek özellikler yoktur. Çünkü Kemal Tahir'e göre "imparatorluk dağıldığı, genel olarak devlet güçten düşmüş halde bulunduğu zaman, geniş çevrelerde anarşi alıp yürüyünce, bu zorunluluklar sonucunda feodal düzen doğar. ... Böylece bizde 19'uncu asırda görülen büyük toprak sahipleri Batılı anlamıyla feodal değildir. Ağadır. Feodal başka bir kategoridir. Dünya görüşünü ve kendisini de değiştiren inançları, yasaları ile inkişaf etmiştir."⁷ Bu anlamda Kemal Tahir Osmanlı'da Batılı anlamıyla bir feodal düzen bulunmadığını, bizde görülen feodal benzeri unsurların farklı şekilde değerlendirileceğini belirtmiştir. Daha bu noktadan itibaren dönemindeki önemli sayıda isimden ayrılmış, bu isimler feodal açıklama biçimlerinde ısrar ederken Kemal Tahir aradaki farklılığın altını çizmiştir.

Notlar'ın çeşitli yerlerinde yukarıda sözünü ettiğimiz açıklama biçimlerini görmek mümkündür. Bir yandan feodal olunmadığının altı çizilirken diğer yandan da konu gene de şemaya göre açıklanmaya devam edilecektir. Kemal Tahir'e göre

İmparatorluklar iki temelde kuruluyor:

a) Aristokratlarla hür vatandaşların temelde esir çalıştırdıkları imparatorluklar. İlkçağ ve daha öncesinin imparatorlukları, esir çalıştırma ekonomisi temeline dayanan imparatorluklar.

b) Burjuvaların kurdukları hür emeği çalıştırma ekonomik temeline dayanan modern imparatorluklar.

Osmanlı İmparatorluğu'na Tonybee'nin güdük uygarlıklardan demesi, ne esir çalıştırma ekonomisine, ne de hür emek çalıştırma ekonomik temeline dayanmamasıdır.⁸

Bu anlamda Osmanlılık belirtilen sınıflardan birine girmemektedir. Bu nedenle sınıflandırma dışı kalan toplum gene Batılı açıklama biçimlerinde geçen kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Batılı yazarlar toplumsal evrim şemalarında gerçekte Batı toplumunun geçtiği aşamaların resmini çizip, kendi tarihsel gerçekliklerini ortaya koymalarına rağmen, Batı'dan aktarma kalıp şemalara göre yapılan açıklama biçimlerinde bu benzerlik kurma çabaları devam etmektedir. Kemal Tahir de bu anlamda kendi

⁷ A.g.e., s.108.

⁸ A.g.e., s.20.

düşüncesinin ilk aşamalarında Batılı modellere göre tanımlama çabasına girecektir. Başka bir yerde benzer bir açıklama yer almaktadır.

Tarihte siteden doğmuş büyük imparatorlukların nasıl genişleyip nasıl dağıldıklarını, dağıldıktan sonra yerlerini nasıl bir düzenin aldığını biliyoruz. Önce yaygın bir boşluk, sonra yavaş yavaş beliren derebeyliği... Daha sonra derebeylerin güçlerini azaltarak kendi yasalarını bütün memlekete yayan merkezi krallıklar... .. Yani önce derebeylik, sonra merkezi krallık... Oysa bizde Avrupa anlamıyla derebeylik yokken, Doğu anlamıyla sitesiz imparatorluk kuruluyor. Bu imparatorluğun özel şartları derebeyliğin doğmasına meydan vermediği gibi, derebeyliğin anti tezi olan burjuvazinin doğmasını sağlayacak ekonomik-sosyal şartları da meydana getiremiyor.⁹

Kemal Tahir'e göre Osmanlılıkta feodal unsurlar birebir bulunmadığı için bir sonraki aşama olan burjuva ekonomik düzenine geçişin de önünde belirgin engeller yatmaktadır. Bu nedenle feodal ve burjuva özellikleri taşımadığı için mevcut sınıflandırmalara uymayan Osmanlı sistemi, sosyalizme giden yolda en önemli aşama olan kapitalist çekirdeklerden de yoksun durumdadır. Dolayısıyla sosyalist aşamaya geçişte de engeller bulunacaktır. Bir anlamda ileri sürülen gelişim çizgisinde bir aşamada gerçekleşen doku uyumsuzlukları sonraki aşamaları da etkilemekte ve bu tekerlenme sonucunda beklenen sosyalist aşamaya bir türlü ulaşamamaktadır. Başka deyişle sosyalizme geçememenin nedeni önceki aşamalarda yaşanan tıkanıklıklardır.

Toplum yapısının Batı'dakine benzer bir şekilde feodal unsurlar ve ileriki aşamada burjuva özellikleri taşımaması mülkiyet ilişkilerine de yansıtacak ve Osmanlı'da mülkiyet ilişkileri Batı'dakinden farklı olarak şekillenecektir. Kemal Tahir'de bu durum bir anlamda sosyalizme giden yolda en büyük engellerden biri olarak mülkiyet ilişkilerini derinden etkilediği ve engellediği için yüksek dozda eleştirel şekilde ele alınır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, bence en belli başlı özelliği, mülkiyet hakkı tanımayan -kriz anlarında bu hakkı kolayca çiğneyen- bir toplum olmasıdır. Gerek mirî toprakların töreler karşısındaki durumu, gerek mal, can, ırz güvenliği Osmanlılıkta Tanzimat'tan sonraları -hatta bugün

⁹ A.g.e., s.30.

bile- Avrupalı anlamıyla kutsallaşamamıştır. Kısacası Osmanlılığın tanıyıp ölümüne kadar sürdürdüğü biricik istihsal sistemi talandır. Gücümüz yettikçe dışarıyı talan etmişiz, buna güç yetiremez olunca iç talanla geçinmeye çalışmışız. Tarihimizin boydan boya vezirlerden başlayarak haksız öldürmeler ve müsaderelele dolu olması bundandır.¹⁰

Şemaya göre açıklama çabasında olunduğu için görülen özellikler de şemadaki kavramsallaştırmalara göre gerçekleşecektir. Marx'ın Doğu toplumlarında görülen bu uygulamaları “iç talan” olarak adlandırması üzerine, Kemal Tahir'in de müsadereye iç talan demesindeki mantığı bu çerçevede açıklamak gerekmektedir. Fetihler sonucunda elde edilen gelirler dış talan, halktan alınan vergiler ve müsadere tarzı uygulamalar da iç talan olarak açıklanmaktadır. Elbette bir toplumun talan edileceğini bile bile üretime devam etmesi soru konusudur. Ancak belirttiğimiz gibi Kemal Tahir düşünce sisteminin bu aşamasında Marxist modelden baktığında bu şekilde bir fotoğraf görmekte ve kavramı bu adla anmaktadır.

Kemal Tahir'in ileride daha farklı şekilde ele alacağı müsadere uygulamaları, bu dönemdeki bakış açısıyla burjuvazinin en belirgin özelliklerinden biri olan sermaye birikiminin de engellenmesi sonucunu doğuracaktır. Örneğin “Rüstem Paşa'nın 720 çiftliklik serveti kendisiyle beraber göçmüştür ki, bu da birikmenin hiçbir zaman ekonomik kuvvetlerin inkişafına aktarılmadığını gösterir. Osmanlılıkta bütün mülkler, kısa zamanda el koyma sistemi dolayısıyla vakıfa çevrilmekte ve mülk olmaktan ebediyen çıkmaktaydı.”¹¹ Bu durum da Batı'dakine benzer bir sınıfsal yapının doğmasını engelleyecektir. Osmanlı'nın zengin zümreyi, yani Devlet'in bahsettiği gelirlerden elinde belli bir zenginlik bulunduran askeri sınıf ileri gelenlerini Batı'dakine benzer bir sınıfa dönüşmekten alıkoyması, başka deyişle “Osmanlılığın iktisat sistemindeki tabakalaşma düşmanlığı, sermaye birikmesini önleyici tedbirlerin şiddetle ve aralıksız sürdürülmesi, her çeşit iktisadi inkişafı ve istihsal kuvvetlerin artıp serpilmesini önlemiş” ve elde edilen zenginliğin Batı'da endüstri devrimine yol açan sermayeye dönüşmesinin önünü kesmiştir.¹²

¹⁰A.g.e.,s.30.

¹¹A.g.e., s. 36.

¹² A.g.e., s. 35.

Osmanlılıkta burjuvaziye evrilebilecek sermaye birikimi önlenmiş, bu nedenle yukarıda sözünü ettiğimiz gibi kapitalist üretim biçimini doğurabilecek bir mülkiyet sistemi gelişmemiştir. Dolayısıyla “*Bizim burjuvalarımız tarihimizin hiçbir devrinde kendi hükümetlerini kurup onları kendi faydalarına çalıştıramamışlardır.*”¹³ Genel anlayışa göre Batı’da devlet egemen sınıfın elindedir ve son dönemde devlet bir burjuva devletidir. Kemal Tahir’e göre bunun bizde gerçekleşmemesi Devlet egemen bir toplum düzeni oluşması nedeniyledir. Kendi iç dinamiğinde gerçekleşecek ilişkiler bizde Devlet’in başat unsur olmasıyla üst yapı içinde ve kontrolünde gerçekleşen olaylar olmaktadır. Osmanlı’nın son dönemlerinde Batıcılaşma politikası çerçevesinde Devlet eliyle zengin yetiştirme çabaları ve Cumhuriyet döneminde ifade edilen “*İcap ederse komünizmi de biz getiririz!*” söylemi sürecin Devlet kontrolünde ilerlediğini göstermektedir. Söz konusu Devlet kontrolü Osmanlılığın genel özellikleri çerçevesinde ve gerçekleştirdiği çözümün niteliği nedeniyledir. Devlet’in ekonomik ilişkilerde tüm kontrolü elinde bulundurması, kendi dışında bir ekonomik gücün oluşmasını da engelleyecektir.

Kemal Tahir, belirttiğimiz gibi meseleye Osmanlı’nın şemadaki yerini tespit etmek amacıyla yaklaşmış, bu açıdan kapitalizm öncesindeki toplum biçimlerinden feodalizmle işe başlamıştır. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi feodal unsurların bulunmayışı ve Osmanlı’nın gerek feodalizme gerekse kapitalizme dönüşebilecek bir zenginlik birikimine izin vermemesi, şemanın kendi toplum yapımızda aksamasına neden olmuş, şematik açıklamalar Osmanlı toplum yapısını izah etmeye yetmemiştir. Bunun sonucunda iki durumun oluşması beklenir: Ya şemalar bırakılır ve toplum yapımız kendimize özgü açıklama biçimleriyle tanımlanmaya çalışılır; ya da -Batılı yazarlardan daha iyi bilemeyeceğimiz düşünüldüğünden- toplumdaki belli unsurlar şemaların ortaya koyduğu özelliklerle eşleştirilerek toplum yapımız şemaya uydurulmaya çalışılır. Bizde bu durum genellikle ikincisine uygun gerçekleşmiş ve bir süre Kemal Tahir de bu çabaya uygun davranmıştır. Bunun sonucunda da yukarıda ifade ettiğimiz gibi kimi isimler zorla da olsa şemaya oturturken, Kemal Tahir aradaki farkı ortaya koymuştur. Buna rağmen her iki halde de Osmanlı’nın gösterdiği belli özellikler klasik şemaya bir türlü oturmadığı ya da zorlandığı için olumsuzluklar olarak görülmüş,

¹³ A.g.e., s. 33.

Osmanlı'nın ilerlemeye engel olduğu, gerici unsurlar barındırdığı ileri sürülmüştür.

Kemal Tahir'de de belli ifadelerinde bunun izlerini görmek mümkündür. Ona göre *“Osmanlıların en büyük bahtsızlıkları, derebeyliğin (Feodalizmin) getirdiği yeni insan tipine geçememiş olmalarıdır. Merkezi krallığı burjuvaların itmesiyle idrak etmeleri Avrupa feodallerine bir anlamda feodalizme karşı gibi görülen bir dayanışma vermiştir ki, bu dayanışmanın yerini Osmanlılarda, devleti aptalca kutsallaştıran bir çözüntü almıştır.”*¹⁴ Batı'daki sınıf bilinci ve sınıf dayanışmasının yerine Osmanlı'daki devletçilik bu anlamda Kemal Tahir'e göre eleştirilecek bir durumdur.

“Osmanlılığın başından beri uğradığı, sonuna kadar çaresini bulamadığı -bulmasına da imkân olmayan- bela, yaşama hakkını feodal senyörlerden satın alıp savunan ve Osmanlılığın tarih yüzüne çıktığı zaman iktidarın yarı yoluna gelmiş bulunan burjuva iktisat temeline sahip olmamasıdır.

*Osmanlılık, böyle bir temele malik olmayan Bizans'ın harabeleri üstünde, böyle bir temele iyi-kötü malik olan milletleri idaresi altına alarak ilişmiş, yaşamasını her ilkbaharda denizden karadan sınırlarına saldırdığı talancı kalabalıklarıyla sürdürmeye çalışmıştır. Bu talancılar guruğu, hiçbir birleşik inanca sahip olmayan, hiçbir bilgiye dayanmayan, düşünce ve teknik bakımından geri kalabalıklardı. Karşıdakiler tekniklerini ilerlettikçe sınırlarının ötesinde talan yapamaz olmuşlar, her yıl yalnız kuru kalabalıklarını, gidiş gelişle bizzat Osmanlı ülkelerini batıracak kadar arttırmışlardı.”*¹⁵

Osmanlı'nın Batı'dan farklılığı bu anlamda somut bir durum tespitinden öteye geçip eleştiri konusu olmuş, hatta Kemal Tahir, akademik bakış açısı ve tarz kaygısı da taşımadığından romancı kimliğinin de verdiği serbestlikle öfkeli bir üslup kullanmıştır. Ülkesinin geleceğini belli bir toplum tipinde gören ve bu toplum tipine de elindeki veriler gereğince belli bir yoldan gidilerek ulaşılabileceğini düşünen yazar, bu yolun önündeki her türlü engele de ağır eleştiriler getirmekten ve öfkeli ifadeler kullanmaktan geri durmamıştır.

¹⁴ A.g.e., s.121.

¹⁵ A.g.e., s. 51.

Ona göre ilerleme mevcut şemaya göre olacak, bu nedenle şemayı bozan görüntüler bugünkü zorluklarımızın temelini oluşturacaktır.

Kemal Tahir'e göre "Yüzelli yıldan beri içinde debelendiğimiz ekonomik-sosyal zorluklar Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesindeki temel özellikten ileri geliyor. Bu özellik, imparatorluğun, -bilhassa Anadolu'da- aldığı toprakları Allah'ın malı sayması, kişilerin malı olan toprakları da vakıfa zorlayarak servetin şahıslar elinde toplanmasını önlemesidir."¹⁶ Bu nedenle farklı bir toplum tipi ortaya çıkmış, Batı'dakine benzer bir sistem bir türlü kurulamamıştır. Bunun içindir ki, Batı kapitalizmine yönelik girişimler gerçekleşmediği için de sosyalizme evrilebilecek bir yapı bulunmamaktadır. Bir anlamda öfkelerini burada aramak gerekir, denilebilir.

Bu öfkenin somut göstergelerinden biri olarak ve Osmanlı devlet yapısının ve milletler sisteminin de bundan payını almasının bir örneği olarak aşağıdaki ifadeler önemlidir.

*"Anadolu Türklüğü, gerek derebeylik, gerekse burjuvalaşma çağlarını; diline, düşüncesine, ruhuna, hatta inançlarına yabancı, ... memleketi ve milletini sadece merkezi devletin birlik siyasetinin dayanak noktalarından biri, hem de önemsizlerinden biri gibi kullanan bir Hanedan'ın (yabancı bir Hanedan'ın) idaresinde geçirmiş, sonuna kadar da, yani bugün bile bu yabancı güce karşı Milli Kurtuluş Savaşı şuuruna varamamış bir kategoridir."*¹⁷

Düşünce sisteminin bu aşamasında Kemal Tahir'de bu anlamda Osmanlı'ya karşı bir yabancılaşma izleri görmek de mümkündür. Bir açıdan benzerliğini Ziya Gökalp'in "kültür ve uygarlık" kavramında bulan ve zirvesini bu kavramda gördüğümüz bu düşünceye göre Osmanlılık tarihte Türklüğe karşı da önemli bir unsur olmuştur ve günümüzde Batılılaşmak için aşılması ve her türlü izlerinden kurtulması gereken bir yapı olarak durmaktadır. Bu açıdan Kemal Tahir'de de Osmanlılık, Türk toplumunun ilerlemesinin önünde bir engel olmuştur.

Kemal Tahir'e göre söz konusu Batılı gelişim şemasına uymayan Osmanlı'da bu aşamaların getirdiği düşünce yapısının da eksikliği yaşanmaktadır. İddiaya göre her aşama öncekine göre bir ilerleme olduğuna

¹⁶ A.g.e., s. 142.

¹⁷ A.g.e., s. 64.

göre bu aşamaları geçememiş toplumlar da bu ilerlemeden mahrum kalacakları gibi, gelinen aşamanın “idrak ve davranışından” da mahrum olacaklardır. Bir anlamda toplum yapısındaki bu kadüklük, zihniyetin de bu şekilde gelişmemesine neden olmaktadır.

Derebeylikten merkezi krallığa geçmemiş olmakla toplumumuz nasıl derebeyliğin esarete göre ileri bir yaşama merhalesi olarak insanlığa getirdiği birtakım ileri idrak ve davranışlardan yoksun kalmışsa, derebeylikten boğuşa boğuşa doğması lazım gelen Avrupalı anlamıyla burjuvaziden yoksun olmamız da öylece ileri bir toplum görüşü olarak burjuvaca idrak ve davranıştan -daha kısası burjuva sınıfından da- yoksun kalmıştır. Bu yoksunlukların normal sonucu olarak bugün bütün sanayileşme çabalarımıza rağmen, kendine özgü dünya görüşüyle bir proleter sınıfı da doğmakta değildir.¹⁸

Kemal Tahir’in feodal ve kapitalist ilişkiler bağlamında Osmanlılıkla ilgili görüşlerini belirtmeye çalıştık. Düşünce sisteminin ilk aşamasında kendisi de şemanın varlığına inanmış ve sosyalizme bu çizgiyi izleyerek gidileceğini düşünmüştür. Yukarıda ortaya koyduğumuz belli notlarında bunun izlerini görmek mümkündür. Ancak Kemal Tahir, dönemindeki çoğu isimden farklı olarak feodalizm etiketini kısa zamanda aşmış ve Türk toplumunun başka özellikler gösterdiğini, feodal ilişkilerle açıklanamayacağını belirtmiştir. Bu aşamada Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı önemlidir. Kemal Tahir’in düşünce sisteminde önemli bir aşama olarak göreceğimiz bu kavram, şemacı düşüncenin yerini daha özgün kavramlar ve yorumların almaya başladığı yeni bir aşamanın da hazırlayıcısı olmuştur.

3. ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI MESELESİ

Osmanlı’da feodal unsurlar bulunmadığı ve kapitalist bir gelişmeye izin veren unsurlar barındırmadığı gerekçesiyle başlangıçta hırçın eleştiriler yönelten Kemal Tahir, sonraki süreçte bu durumun farklı değişkenlerle açıklanabileceğini dile getirmiş, klasik beşli şemanın ve feodal-kapitalist çelişkisinin dışında farklı bir kavram etrafında düşünmeye çalışmıştır. Bu noktada karşımıza Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramı çıkacaktır. ATÜT, Marx’ın Batı-dışı toplumları tanımlamak amacıyla ileri sürdüğü bir kavram olup toplum tipi şemasında “Asyatik toplum” adıyla köleci toplum

¹⁸ A.g.e., s. 31.

aşamasının öncesine konmuştur. Böylece Doğu toplumları, Batılı ve gerçekte Batı tarihini açıklayan bir tarihi gelişme çizgisi içinde ilkel toplumların hemen sonrasına ve köleci toplumdaki geriyeye itilmiş olmakta, günümüz Batı toplumunun geldiği aşamadan gittikçe uzaklaşmaktadırlar. Doğulu toplumların Batı'dan farklı olduğu iddiasıyla ileri sürülen ve bizde de bu amaçla sahiplenilen kavram, içerdiği anlam ve şemadaki konumu itibarıyla bir Doğu-Batı ayrımını dile getirmekten çok Doğu'nun Batı'ya göre konumunu ve gelişme çizgisindeki mesafesini açıklamaya çalışmaktadır.

Kemal Tahir de ATÜT kavramına öncelikle bu anlamda yaklaşmış, ancak kendisi, Batılı kaygılardan uzak olarak Doğu toplumlarının ve özelden Osmanlı'nın Batı'dan farkını ortaya koyma çabasıyla konuya eğilmiştir. ATÜT, 1960'lı yılların toplumsal yapı tartışmalarında öne çıkan bir konudur. Kendisi konuya eğildiği gibi, entelektüel çevresini de konu üzerinde çalışmaya yönlendirmiştir. Sencer Divitçioğlu'nun¹⁹ ve Baykan Sezer'in²⁰ çalışmalarını bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Feodal kalıplar içine sığmayan Osmanlı ona göre başka bir açıklama biçimi gerektirmekte, bu da bir Asya devleti olan Osmanlı'ya Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı ile yaklaşılmalıyacaktır.

Kemal Tahir'in bu aşamada meseleye yaklaşımı Batılı kalıplarla açıklanamayan Osmanlı'yı "Doğu'ya özgü" bir toplum yapısı kavramıyla anlama kaygısıdır, ancak ATÜT kavramıyla yine Batılı bir tanımlama biçimi kullanılmakta ve son tahlilde Kemal Tahir'in amacı bu olmasa da çıkışı itibarıyla kavram, ele alınan Osmanlı'yı Batı gelişim çizgisinde sözünü ettiğimiz yere oturtmaya çalışmaktadır. Bu nedenle ATÜT kavramı Doğulu toplumları Batılı etiketlerle açıklama çabalarının bir ürünüdür, denilebilir. Gene de bu durum, Kemal Tahir'de ve konuya bu pencereden eğilen kişilerde Doğu toplumlarının Batı'dan farklı olduğunu vurgulamanın ön planda olduğunu ve bu farklılığın altını çizme çabasının yaşandığı gerçeğini değiştirmeyecektir. Kendi ifadesiyle "*Biz de her şeyden yararlanarak, Anadolu Türk İnsanı'nı tarihsel gelişimi ve gelişimi içinde daha yakından tanımağa, her alanda anlaşmayı sağlayacak birleşik dili bulmağa, bu yolda, yanlış değerlendirmeleri, yabancı kalıplara dökmeğe çalışarak, uydurma sonuçlar*

¹⁹ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Sermet Matbaası, Ankara, 1981.

²⁰ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1979.

çıkarmaları mümkün mertebe ayıklamağa uğraşmaktayız. ATÜT [h]ipotezi bizi işte bu açıdan ilgilendirmiştir.”²¹

Amacımız, Kemal Tahir’in ATÜT üzerine görüşlerini sıralamak değil, düşünce sisteminin gelişim sürecinde böyle bir aşamanın varlığını ortaya koymaktır. Bu nedenle Kemal Tahir düşüncesinde ATÜT ile ilgili ayrıntılı bir sistemleştirme denemesi yerine, Osmanlılık üzerine ATÜT tespitleri ile ilgili notlarından alıntılar yapacağız. Bu bölümdeki temel kaygımız Kemal Tahir’in Osmanlı toplum yapısının ATÜT ile ilintisinin kurulup kurulmadığı ile ilgili düşünceleri olacaktır.

Feodal kalıplara düşünce sisteminin herhangi bir aşamasında sığdıramadığı Osmanlı, Kemal Tahir’e göre “Doğu toplumlarının, tarihsel geleneklerine uygun olarak kurulmuş bir ATÜT devletidir. ... Gene tarihsel geleneklere uyarak, Osmanlılıkta toprak Allah’ındır. Padişah, Allah adına bu toprakları isteyenlere kiracı olarak verir. Karşılığında devleti yürütecek -yani toplumu koruyacak- artı-değeri hazineye alır.”²² Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını kabaca özetlediği bu ifadelerinde Kemal Tahir Osmanlı’yı tipik bir ATÜT devleti olarak görmekte, Batılı-feodal tanımlamalara karşı Doğulu-ATÜT tanımını kullanmaktadır.

Gene başka bir yerde

“Osmanlılık, tarih yüzüne çıktığı dönemde, bulunduğu topraklarda yaşayanların hasretle beklediği bir düzen getirmiştir. Bu düzenin temeli: Tarihsel sosyal şartlara uygun olan, ‘Toprak Allah’ın, Devlet kâhya, köylü kiracı’ diye kabaca özetleyeceğimiz temel ekonomik düzendir. Bu, tarihin derinliklerinden gelen ve adına Asya Tipi Üretim Tarzı, bir başka deyimle Asyatik Sosyal Kuruluş denilen ekonomik oluşa yani bir bakıma şemaya uygundur.”²³

ifadesiyle, bu ilk tanımlama çabalarında mevcut şablon ele alınan konuya doğrudan uyarlanmış ve Osmanlılıkla ATÜT arasında doğrudan benzerlik görülmüştür. Osmanlı’nın kuruluşundaki özelliklerle ATÜT’ün temel nitelikleri arasında ilişki kurularak böyle bir toplum yapısı için aranan özelliklerin mevcut olduğu düşünülmüştür. “Osmanlıların tarih yüzüne

²¹Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 325.

²²Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık...*, s. 309.

²³Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm...*, s.297.

çıktıkları çağ, böylece, çöküntüler, dağılmalar, bir kaoslar çağıdır. Bir Asya Tipi Üretim Tarzı toplum kurmak için her şey hazır, tamamdır."²⁴ Bu nedenle ATÜT kavramı Osmanlı'nın kuruluşunu ve Osmanlılık siyasetini açıklayan, kuruluş ve ilerleme dönemlerindeki temel karakteristik özelliklerine karşılık gelen bir kavramdır.

Doğu toplumlarında yerleşik uygarlıkların beslenme sorununu tarım devrimiyle ortadan kaldıran ve bu gelişmeyle ortaya çıkan büyük miktardaki artı-ürünün bir şehir endüstrisi kuracak şekilde organize edilmesi ve merkezi bir uygarlığa dönüşmesi şeklinde tanımlayabileceğimiz, tarihteki örneklerini ise Mezopotamya, Mısır, Çin ve Hindistan gibi İlk Çağ uygarlıklarında görebileceğimiz ATÜT devleti bu anlamda Kemal Tahir'e göre Osmanlı'da da vücut bulmuştur. Bu nedenle Kemal Tahir, *"Bu sebeple biz Osmanlılığı tarihin derinlerinden gelen ATÜT'ün, denebilirse klasik anlamda tarih yüzüne çıkma için son çabalaması, tarihsel şartlar içinde son yeşermesi sayıyoruz."*²⁵ diyerek Osmanlı'yı eski çağlardaki ATÜT devletlerinin yaşadığı dönemdeki son temsilcisi olarak görmektedir.

Kemal Tahir'in önceleri klasik anlamda bir ATÜT devleti olarak gördüğü Osmanlılık, düşünce sisteminin evriminde bir yerden sonra bu kavramla tam anlamıyla açıklanamamakta, Osmanlı toplum yapısındaki Asya Tip Üretim Tarzı şablonuna sığmayan özellikler "tipik ATÜT Devleti" kavramının yeniden gözden geçirilerek farklı değerlendirmelerin ortaya konmasına yol açmaktadır. Öncelikle bilinen anlamıyla ATÜT devletleri büyük bir ırmağın kenarında sulama kanalları ve bunun getirdiği verim esasına dayalı bir "hidrolik uygarlık" iken Kemal Tahir'in belirttiği gibi *"Anadolu'da devlet hidrolik baza dayanmaz."*²⁶ Bu anlamda "su boyu ovaları" uygarlıklarından farklıdır. Benzer bir şekilde ATÜT devletlerinde üretici uygarlıkların korunması sorunu, güvenlik işlerinin Devlet katında ayrı bir örgütlenme gerektirmesi ve Devlet-halk ikiliği zorunluluğu sonucu, üretici halktan farklı olarak dışarıdan gelen askerlerce çözülmesine rağmen *"Osmanlılarda, bir süre aynı yasalar yürütüldüğü halde, sonunda Anadolu'da oturak çiftçi halkın fazla işgücü milis ordusu olarak, Hassa ordusunun geniş yardımcı gücünü meydana getirmiştir ki, temeldeki ATÜT şartlarını bozan unsurlardan*

²⁴Ag.e., s. 302.

²⁵A.g.e., s.325-326

²⁶Kemal Tahir, Notlar/Osmanlılık..., s. 237.

*biridir.*²⁷ Bu anlamda Kemal Tahir'e göre Osmanlılık bilindik anlamda ATÜT şartlarını tam olarak taşımamaktadır.

Söz konusu durum, Kemal Tahir'de Osmanlılığın ATÜT'le ilintisini farklı şekilde kurulması zorunluluğu oluşturacak ve "tipik" yerine "bozuk" bir ATÜT devleti kavramsallaştırması yapılacaktır. "*Osmanlıların tarih yüzüne çıktıkları topraklar kaba ATÜT şartlarına, sulama zorunluluğuna sahip bulunmadığı ve arkasında artık ürün toplayan güçlü ATÜT kuruluşları da bulunmadığı halde, ekonomik temelde ATÜT şartlarına dayalı bir bozuk ATÜT devleti kurup yaşatabilmişlerdir.*"²⁸ Burada henüz mevcut kavramı aşmadan ya da onun sınırları dışına çıkmadan, kavramı farklı kullanarak yapılan bir açıklama söz konusudur. Feodalizm yerine tercih edilen ve önemli ölçüde Doğu toplumlarını açıkladığı düşünülen ATÜT kavramı terk edilmemekte, yerleşik Doğu tarım uygarlıklarını niteleyen bu kavram eşliğinde Osmanlı da açıklanmak istenmekte, ancak kavram tam anlamıyla açıklayıcı olmaktan uzak olduğu için de Kemal Tahir ATÜT yerine "bozuk ATÜT" kavramını kullanmaktadır. Çeşitli notlarında da dile getirdiği bu duruma göre "*Osmanlılık, kapitalizmin sarsıntılarına uğramadan önce, Asya Tipi Üretim Tarzı'nın tarihsel döneme göre adamakıllı bozulmuş bir biçimini sürdürüyordu.*"²⁹ Bu anlamda Kemal Tahir'e göre özetle "*Osmanlılık, Batı feodalizmine karşı kurulmuş, bir "bozuk" ATÜT devletidir.*"³⁰

Görüldüğü üzere Kemal Tahir, gerçeği arayış sürecinde konusunu farklı kavramlar ya da açıklama biçimleri eşliğinde ele almaktan, yeri geldiğinde bunları revize etmekten çekinmemiş, bir modele ya da kavrama saplanıp kalmayarak konuyu anlamsız bir inatla bu çerçevede ele almaya çalışmamıştır. Doğu toplumlarının farklı şekilde değerlendirilmesi gerekliliğinden hareketle ele alınan ATÜT kavramından da bu aşamada vazgeçecek ve belli Doğu toplumlarını açıklayabilmesine rağmen Osmanlı'da gerçeği tam anlamıyla ortaya koyamayan bu kavramı terk ederek farklı bir açıklama biçimine yönelecektir. Kemal Tahir'e göre Osmanlı'nın Batı'dan ithal bu kavramlarla açıklanmaya çalışılmasında bünyesinde taşıdığı belli özelliklerin de payı bulunmaktadır. Ona göre "*Osmanlılığın incelenmesinde,*

²⁷ A.g.e., s. 628.

²⁸ A.g.e., s. 617.

²⁹ Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm...*, s. 292.

³⁰ Kemal Tahir, *Notlar/Batılışma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 98.

*kişilerin, fikirlerin, olayların gerçekleri iyice araştırılıp, bunların özellikleri açık-seçik hale getirilmezse, çıkarılacak sonuçlar, işe yaramayacağından ilerletici olamaz. ... Osmanlılıkta arayan için, her sisteme bağlı yalancı ipuçları, toplumun temel özelliğine inmeyen aldatici görüntüler vardır.”*³¹ Bir anlamda bu nedenle de konu üzerinde yanlış değerlendirmelerin yapılmasına meydan verebilen Osmanlılık, ancak farklı bir bakış açısı ve değerlendirme sisteminin içinde gerçek anlamını bulacaktır. Kemal Tahir, düşünce sisteminin sonraki evresinde bu bakış açısını yakalayarak, Osmanlılığı Batılı şema ve tanımlardan uzak, kendine özgü bir tanımlama biçimiyle ele alacaktır.

4. OSMANLILIK

Çalışmamızın bu bölümünde Batılı kavram ve modellerin ötesinde Kemal Tahir'in konuya getirdiği özgün açıklama biçimi üzerinde duracağız. Kemal Tahir, önceki feodalizm ve ATÜT açıklamalarında ileri sürülmüş bazı kavram ve iddiaları eleştirmiş, Osmanlı'da bu özelliklerin olmadığını savunmuştur. Osmanlılık üzerine Batılı bakış açısı ve Batı çıkışlı kavramlarla biçimlenmiş genel kabulleri reddederek, bu kavramlarla Osmanlı gerçeğinin uyuşmadığını savunur. Ona göre Osmanlı, feodal mantıkta iddia edildiği üzere bir aşiret-göçebe-kabile devleti değildir. Batılı anlamda bir aristokratik tabakalaşmaya rastlanmamaktadır. Bir dinsel devlet de değildir. Devlet gücü dışında başka bir otoriteye dayanmadığı ve bunu tanımadığı için dini kurumları *“bir devlet memuru haline getirmiş, onu devlet çıkarlarına çalıştırmıştır.”* Osmanlı toplumu talancılık üzerine de kurulmuş değildir. Bizzat Marx, hiçbir toplumun talanla yaşayamayacağını söylediği halde, ATÜT tanımlamasında hareketle yakıştırılan bu açıklama yersizdir. Çünkü Söğüt'ten Bursa'ya 60 fersahlık mesafeyi 60 yılda alan *“Osmanlılar, bu Rum-Bizans topraklarına talan değil, sosyal adalet, yaşama güvenliği, yeni dünya devletine eşit şekilde katılma hakları getiriyorlardı.”* Kemal Tahir'e göre Osmanlı despotik bir devlet yargısı da *“yalandır”*. Çünkü Osmanlı devlet teşkilatının üçlü unsuru padişahın sürekli denge siyaseti gütmesini zorunlu kılmış, herhangi bir şekilde despotluğa evrilmesini önlemiştir. Çünkü Osmanlı'da *“askerle sivil kadrolar birleşince padişah tahtını, kimi zaman da canını kaybeder.”* Bu nedenle bir despotluk söz konusu değildir. *Gene “Marks'ın Doğulu merkezi devlette var olduğunu söylediği genel kölelik de Osmanlılık'ta yoktur.”* Kemal Tahir'e göre *“sınıfsal sömürü düzenine*

³¹ A.g.e., s. 212.

dayanmayan Osmanlı sistemi, kişinin genel köleliği yerine silahlı hür köylülerin varlığını kurmuştur.” Bu unsurlar aynı zamanda Osmanlı'nın insan kaynağını da meydana getirmektedir. Ayrıca, sınıfsal geçiş yolları kapalı tutulmamış, en yüksek devlet memurlukları bile *“önce devşirmelere, sonra bütün Anadolu Türkleşmiş- Osmanlılaşmış-halklarına açık tutulmuştur.”* Bu durum da Osmanlı'nın belli bir sınıfsal yapıya ve millete dayanmadığını kanıtlar.³²

Kemal Tahir ne olmadığını belirttiği Osmanlılığın ne olduğunu da hem kadim Doğu devletleri geleneğinin bir devamcısı, hem de kendine özgü bir yapı olarak açıklamaktadır. Ona göre

*“Osmanlılık, tipik bir Doğulu devlettir. Doğu tarihindeki büyük merkezi devletlerin ana özelliklerine sahiptir. Doğuşun tarihsel döneminin verdiği imkânlarla bu Doğulu büyük merkezi devlet özelliklerini geleceğin modern yerleşik devletlerine ışık tutacak biçimde geliştirmiş, batıdaki gibi reform yapmış, Rönesans yaratmış bir Doğulu devlettir.”*³³

Bu anlamda Doğulu karakterini kendinden öncekilerin merkezîyetçi yapısını devam ettirerek korumakta, ancak bu biçimi geliştirerek kendinden öncekilerden de ileri bir yapıya götürmektedir.

Kemal Tahir'e göre *“Osmanlı'nın tarih yüzüne çıkışı, yüklendiği, yüklenmek zorunda olduğu misyon nedeniyledir. Bu misyon, bulunduğu mıntıkayı, bu mıntıkanın gerilerini -Doğuları- soyguncu batıya karşı koruma görevidir. Osmanlı bu görevin şuuruna varmış, onurunun yüceliğini kavramıştır.”*³⁴ Böylece feodal kalıplara zaten uymayan, ATÜT ile de yeterince açıklanamayan Osmanlı, Doğulu toplumları koruma görevini edinen ve kendinden önce bu görevi ifa eden asker devlet karakterini ileri bir aşamaya taşıyan bu asker devletlerin son ve mükemmel temsilcisidir. Dolayısıyla *“Osmanlı toplumu bir ekonomik toplum olmayıp bir savunma toplumdur. Burada, Osmanlı için önemli olan, ekonomik ilerleme değil, ekonominin savunmayı desteklemesi gücüdür.”*³⁵ Bu açıdan Osmanlı'yı Batılı şemaların

³² Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık*, s.411-416

³³ A.g.e., s. 414.

³⁴ A.g.e., s. 474.

³⁵ A.g.e., s. 471. Bu ifade, Kemal Tahir'in 30 Nisan 1972 tarihini taşıyan notudur. Düşünce sisteminin ölümünden önceki son aşamasını göstermesi, başka deyişle bu düşüncelerinin ölümünden hemen önce ulaştığı düşünce olması bakımından çalışmamızın da planını destekleyici nitelikte olması nedeniyle önemlidir.

ileri sürdüğü gibi ekonomik kavramlarla değil, siyasi tanımlamalarla açıklamak daha doğru olacaktır. Çünkü Osmanlı ekonomik bir örgütlenme değil, siyasi bir yapılanmadır.

Osmanlılığın bu siyaseti aynı zamanda milli benliğin korunmasında da etkilidir. “*İran’da Acemleşen, Irak’ta, Suriye’de, Mısır’da Araplaşan Türklüğün Anadolu’da Türklüğünü koruması, tarih yüzüne çıktığı dönemde yüklediği tarihi misyonun, sorumluluğunun, Doğu’yu savunma ödevinin olağan sonucudur.*”³⁶ Belli bir siyaset etrafında bütünleşen unsurlar, bu siyaseti yürütürken bir yandan kendilerinden farklı unsurları da bir araya toplayıp üst bir kimlik oluştururken, diğer yandan da bu üst kimlik içinde kendi kimliklerini koruyabilmişlerdir. Bu durum, bir koruma çabası olmadan olağan sonuç olarak ortaya çıkmış, Osmanlılık kimliği içinde devam eden Türk unsuru, Osmanlılık siyasetinin geçerliliğini sürdüremediği dönemin ardından kitle olarak Anadolu’da bir kimlik olarak varlığını gösterebilmiştir. Kemal Tahir, bu durumu yüklenilen tarihi misyonla ilişkilendirmektedir. Aynı şekilde Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa içlerine ilerleyen Türklerin kimliklerini kaybetmelerine rağmen, aşağıdan Anadolu’ya giren Türk boylarında bu kaybın yaşanmaması da bir siyaset etrafında bütünleşmelerine bağlanmaktadır.³⁷

Kemal Tahir’e göre Osmanlıların kısa sürede imparatorluğa dönüşmesinin sebebi de bu siyasettir. Kendinden önceki asker-devlet geleneğini mevcut şartlara göre yeniden organize ettiği, başka deyişle “*Doğu’nun reformcu gücünü temsil ettiği için imparatorluk kurup güçlendirmiş, geliştirip yedi yüz yıl yaşatabilmiştir. Yoksa imparatorluk kurduğu için Doğu’da, Doğulu altyapı ve üstyapı müesseselerinde reform yapmış değildir.*”³⁸ Dolayısıyla Osmanlı’yı ve Osmanlı bünyesindeki toplumları bir araya getiren şey, siyasettir. Kemal Tahir, Osmanlılığı bu anlamda bir “siyaset” olarak görmekte ve söz konusu şekilde biçimlenen Devlet’in Doğu ve dünya tarihinde çok önemli bir aşamaya karşılık geldiğini belirtmektedir. Ona göre “*Osmanlılık, Batı’nın modern çağını, onunla yan yana yaşamış, çok önemli bir toplum dönemidir. Geleceğin sosyalist dünyasının işine çok yarayacak müesseseleri vardır. Hepsinden önemlisi, dünyanın kaderini*

³⁶A.g.e., s. 417-418.

³⁷ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

³⁸Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık...*, s.415.

değiştirecek insanlık gücüne, insan birikimi olarak çok değerli bir toplumsal varlık hazırlamıştır."³⁹ Sözüünü ettiğimiz gibi, belli bir perspektiften konuya bakan Kemal Tahir'e göre kendi gelecek tasavvurunda da Osmanlı'dan alınacak çok önemli dersler bulunmaktadır. Ona göre geleceğin çizilmesinde Osmanlı mirasının önemi büyüktür. *"Yeniden kurulması elbette söz konusu değildir. Fakat gelecekte işimize yarayacak cevherimizi orada bulup anlayacağız."*⁴⁰ Bu anlamda Osmanlılık, Kemal Tahir'de, romantik bir geçmiş özleminden çok gelecek kurgusu içinde yer alan bir konudur.

Kemal Tahir'in Osmanlılık üzerinde bu aşamadaki düşünceleri görüldüğü üzere daha olumludur. Önceleri şemacı bir bakış açısıyla sosyalizme giden yolda geçilmesi gerektiğini düşündüğü kapitalist aşamanın önünde engel olarak gördüğü özellikleri eleştirir ve bundan dolayı Osmanlılığı olumsuzlarken, düşünce sisteminin bu evresinde bunun olumsuz bir durum olmadığını, aksine soyguncu Batı'ya karşı Doğu'yu savunma görevinin bir yansıması olduğunu belirtmiş, kapitalist bir sermaye birikiminin olmayışını, sömürsüz bir sistemin özelliği olarak görmüştür. Başlangıçta eleştirel ve öfkeli tavırlar sergilerken, şimdiki aşamada övücü ve coşkulu ifadeler söz konusudur.

*"Osmanlı'da araştırılması, akıl erdirilmesi, geleceğe doğru işe yarar hale getirilmesi gereken, Osmanlılığın belli bir tarih döneminde, belli bir coğrafya alanında, insanlığa onur veren, insanlığı yücelten ölümsüz yanındır. Bu yan, hiçbir cellât çetesi, haydut sürüsü tarafından, en namussuz düşman pususunda öldürülemez. Yaşamaktadır, gelişerek yaşayacaktır. Bunu yaşatıp, geliştirecek olanlar, bu dünya imparatorluğunu kuran, yaşatan, geliştiren kurucularıdır. Biz, tarihin bize verdiği bu onurlu üstünlüğü bugün de taşıyoruz, farkına varalım varmayalım geliştiriyoruz. Vaktiyle kader birliği ettiğimiz topluluklara - ister Müslüman, ister Hıristiyan olsunlar, kardeş milletlere- er geç yararlı kılmayı başaracağız. Mesele budur. Yerli, yabancı düşmanların önlemek istedikleri mesele işte budur."*⁴¹

³⁹ A.g.e., s. 307.

⁴⁰ A.g.e., s. 512.

⁴¹ A.g.e., s.495.

4. SONUÇ

Kemal Tahir'in Osmanlılık üzerinde birbirinden farklı sonuçlar çıkarabileceğimiz düşüncelerin belli bir mantık içinde sıralamaya çalıştık. Kemal Tahir'in Osmanlılık üzerine notları yukarıda ortaya koyduğumuz üçlü aşama çerçevesinde ele alınmıştır. Notlar üzerinde bu üç görüşün de izlerini belirgin şekilde görmek mümkündür. Bu şekilde çelişki gibi görünen durumların, gerçekte belli bir sistemin sonucu olduğu bir düşünce adamının bu serüveni kendi tarihsel süreci içinde ortaya konmuştur. Bunları herhangi bir düşünce kararsızlığı, bir dengesizlik olarak görmek yerine kendi tarihselliği içinde değerlendirme daha yerinde bir açıklama biçimi olacaktır. Kemal Tahir hakkında olumsuz bir bakış açısına sahip bir kimse metin üzerindeki bu durumu kendisi hakkındaki *"klasik anlamda bir çeşit ruh hastası"* yakıştırmasını destekleyen veriler olarak değerlendirirken, başka türlü bir açıklama biçiminde ise bu gelişim süreci *"gerçeğin değişkenliğinde, bu gerçeği arama çabası"* olarak düşünülebilir.

Kemal Tahir kendi düşünce serüveninde belli merhaleler kat etmiş bir fikir adamıdır. İlk gençlik yıllarında şekillenen Cumhuriyet'in resmi ideolojisi tarafından biçimlenmiş, bu ideolojide gördüğü açmazlar nedeniyle sosyalizme yönelmiş, toplumu ve tarihi bu "izm" etrafında anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Sonraki dönemde bu "izm" in ortaya koyduğu belli kalıplar ve şemalarla da yetinmeyip, bunları aşip, kendi açıklama biçimini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Kemal Tahir'in Osmanlılık üzerindeki görüşleri mutlaka belli bir arayışın, dönem dönem farklı bakış açılarının izlerini taşıyacaktır. Kendisinin çok sayıda düşünce adamından farkı bu arayıştan hiçbir zaman yorulmaması ve bu süreçte düştüğü ve düşebileceği yanlışlarından hiçbir şekilde gocunmamasıdır. Gerçeği arama sürecinde mutlaka yanlış yorumlara ya da farklı değerlendirmelere ulaşılacaktır. Kemal Tahir bilindik *"Yahu gene yanlışlık!"* ifadesi ile bu durumu olağan karşılamış, yanlışlığı, gerçeği bulma noktasında bir ara durak olarak görmüştür. Aynı zamanda bu durum kendi sözünü de ilahi bir kelam olarak görmediğinin, kendi olası yanlışlarında da direnmediğinin göstergesidir ki gene kendi tanımıyla "namuslu bir aydın duruşunun" da önemli bir görüntüsü olarak değerlendirilebilir. Çünkü ona göre *"gerçek bir elde edildiğinde sürgit kullanılacak bir şey değildir."* Bu nedenle belli yanlışlardan sonra ulaştığı gerçeğin de ateşli bir savunucusu olmamış, onun

da yenilenebileceğini hatta aşılabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle her gerçek varılacak son nokta değil, ancak dinlenilebilecek bir duraktır.

Kemal Tahir sosyalist bir düşünürdür. Belirttiğimiz gibi sıkı bir Kemalist olduğu sürecin sonunda sosyalizme yönelmiş ve bu dünya görüşü ile olayları değerlendirmeye çalışmıştır. Marx'ı okumuş, anlamaya, yorumlamaya çalışmıştır. Son döneminde *“Kemal Tahir Marksist idi”* ifadesinin doğruluğu tartışmaya açık olsa da Marx'ı çok iyi özümlediği söylenebilir. Osmanlı konusuna eğilirken, birçok sosyalist, birçok Marksist gibi ele aldığı konuya öncelikle bu pencereden bakmış, Osmanlı okumalarını ve değerlendirmelerini buna göre yapmıştır. Ancak Osmanlı toplum ve devlet yapısının klasik açıklama biçimleri ile örtüşmediğini kısa zamanda görmüş ve bu açıklama biçiminden vazgeçmiştir. 1960'lı yıllar gene Marx tarafından Doğu toplumları için ortaya atılan *“Asya Tipi Üretim Tarzı”* kavramının Türkiye'de tartışılmaya açıldığı yıllardır. Dönem içinde Kemal Tahir de tartışmalara katılmış, düşünce serüveninin bu aşamasında Osmanlı üzerine önce *“tipik”*, sonra *“bozuk”* bir ATÜT tanımlamaları ile konuya yaklaşım tarzını ortaya koymuştur. Ancak *“bozuk ATÜT devleti”* kavramını da belli bir süre sonra aşmış, klasik ATÜT çerçevesine sığmadığı için öngördüğü bu tanımlama yerine *“kendine özgü bir toplum ve devlet yapısına sahip olan bir Doğu devleti”* açıklamasını getirmiştir. Düşünce dünyasının son aşamasında Kemal Tahir'in ulaştığı sonuç budur.

Daha uzun süre yaşasaydı bu açıklama biçimini de aşmış yeni bir tanımlama getirip getirmeyeceği soru konusudur. Ancak bu geçerli tanımlamanın üzerine gerek Kemal Tahir devamcıları gerekse başkaları tarafından daha farklı bir açıklama getirilmediği de ortadadır. Bu nedenle *“Osmanlılık”* tabir ettiğimiz bu tanımlamanın Kemal Tahir düşüncesinde billurlaşan, kristalleşen, gerçeği yakalama çabasında ulaştığı son aşama olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Armağan, Mustafa, “Kemal Tahir ve Osmanlı Talanı” in *Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.

Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Sermet Matbaası, Ankara, 1981.

Godelier, Maurice, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimi*, Çev. Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, 2. Bs., İstanbul, 1993.

Güneri, Ferit, *Devlet Ana Kaynakçası (Devlet Ana Romanının Türk Düşünce Hayatındaki Yeri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Kemal Tahir, *Notlar/Batılaşma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık-Bizans*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Marx, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1970.

Sezer, Baykan, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1979.

Sezer, Baykan, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.